

politiku aktivní neutrality. K radikálnímu obratu ve vývoji zahraničně politické koncepce došlo po změně poměru politických sil, kdy v důsledku událostí z 30. září 1965 byl kategoricky vyloučen vliv komunistické levice, případně levého křídla národní buržoazie, dosud reprezentované prezidentem Sukarnem. Noví nejvyšší představitelé Indonéské republiky, její prezident gen. Suharto a ministr zahraničí Adam Malik,²⁵⁾ prosadili návrat ke koncepci aktivní neutrality, která byla také potvrzena jako oficiální linie nové vlády Lidovým poradním shromážděním.²⁶⁾ V principu to znamená návrat ke koncepci formulované již dříve Mohammedem Hattou, v praxi odmítnutí účasti Indonésie na paktech, udržení antikoloniálního zaměření zahraniční politiky a úsilí o vzájemně výhodnou spolupráci se zeměmi obou společenských soustav.

TEORIE O VLIVU VĚDECKÉHO A TECHNICKÉHO POKROKU NA ROZVOJ VNĚJŠÍCH VZTAHŮ

Josef Solář

Všechny teoretické úvahy o vztazích mezi vědou, technikou a politikou, ať již jsou inspirovány marxismem, anebo mimomarxistickými koncepcemi společnosti, se shodují v přesvědčení, že věda a její rozmanité technické aplikace v sociální praxi široce a dalekosáhle ovlivňují skupinové kontakty jak uvnitř sociálního systému, tak i ve vnějších vztazích organizovaných systémů, jejichž privilegovanou formou jsou státy.

Nicméně bez ohledu na tuto základní shodu existují značné rozdíly v názorech o mechanismu, jehož prostřednictvím věda a technika na sociální a politické systémy působí, ale také o míře a směrech tohoto působení. Názorové rozdíly jsou dále v hodnocení toho, zda věda a technika zlepšuje, či zhoršuje postavení člověka ve společnosti a zda perspektivy dalšího jejího vývoje jsou pro lidskou budoucnost přijatelné,

měříme-li je z hlediska již známých forem, případně z hlediska možných budoucích forem vývoje vědy.

Tak se problém vlivu vědy a techniky na formy sociálního života i na jeho obsah stává nejenom předmětem mezinárodně politické úvahy, ale také předmětem sociologických, filosofických, psychologických, ekonomických a jiných teoretických analýz, z nichž se soudobí politologové pokoušejí zformovat integrovanou teorii svého zájmového pole.

Ve skutečnosti však teoretický obsah i úroveň úvah o činitelích, kteří ovlivňují vnější vztahy mezi sociálními a politickými systémy, je neuspokojující, což přímo souvisí s celkovým špatným stavem vědecké teorie vnějších vztahů.

V úvaze nazvané *Proč neexistuje teorie mezinárodních vztahů?* zjišťuje její autor, anglický teoretik internacionalistiky Martin Wight, v roce 1960, že teorie mezinárodních vztahů se nejenom

²⁵⁾ Adam Malik, dlouholetý člen strany Murba, kterou KSI označovala za trockistickou a kterou Sukarno z iniciativy KSI zakázal počátkem roku 1965. Byl Sukarnovým velvyslancem v SSSR. Po 30. září 1965 byl předním Sukarnovým odpůrcem; když se stal za Suharta ministrem zahraničí, z obnovené Murby vystoupil. V rámci obnovené koncepce aktivní neutrality usiluje o zastavení vietnamské války a o udržení dobrých vztahů se socialistickými zeměmi.

²⁶⁾ Srv. Note No. 1/MPRS/1966 to the Chairman of the Dewan Perwakilan Rakyat Gotong-Royong Concerning Foreign Policy as Based on Pantja Sila. Decisions of the Fourth Plenary Session of the MPRS. 2 of June — 5 of July 1966. Department of Information, Republic of Indonesia, str. 134.

Adam Malik, *Politik luar negeri Indonesia dipimpin oleh falsafah Pantja Sila*, Kementerian Penerangan Republik Indonesia 1966, str. 1—32.

velmi řídké vyskytují, ale že se také vyznačují intelektuální a morální ubohostí.

Příčiny tohoto neuspokojivého stavu (obecné) teorie mezinárodních vztahů vidí Wight, podobně jako jiní soudobí neoliberalističtí politologové a sociologové, především v tom, že tato teorie se soustavně nepěstovala. V minulosti byly vnější vztahy nazírány téměř převážně jako pouhé mechanické pokračování a prodloužení vnitřních vztahů, vnitřní politiky státu. Mezinárodně politické úvahy se často zabývaly banalitami, a zvláště jejich metoda byla na nízké úrovni. Místo rozvoje teorie se pěstovaly převážně subjektivistické popisy a spekulace, v nejlepších případech byla shromažďována a klasifikována fakta vybíraná i tříděná podle teoreticky nezdůvodněných kritérií. Úvahy o vnějších vztazích se ocitaly na samé periferii hlavního proudu sociální teorie, vnější vztahy nebyly předmětem systematické vědy.

Oblast vnějších vztahů byla nazírána jako amorfní svět neuspořádaných, zákonitě nesouvislých jevů, jako přírodní sféra, ve které jsou rozeseta civilizovaná, zkoumáním přístupná státní centra. Hlavním rysem rozsáhlé sféry vnějších vztahů byl jejich předšmluvní stav, jejich přírodní chaotičnost, stav bezpráví a bezzákonitosti, dočasně a místně mírněný omezeně platnými konvencemi, nebo aliancemi mezi státy, nebo jinými nestátními organizacemi.

Známý americký teoretik mezinárodních vztahů Quincy Wright se pokusil načrtnout (ve své studii *The Development of a General Theory of International Relations*, New York 1965) sled širších koncepcí mezinárodních vztahů, tak jak byly vytvořeny tradičním způsobem myšlení a jak dosud převládají. Koncepce popisované Wrightem jsou klasifikovány takto:

I. Svět jako logický plán

Svět mezinárodních vztahů je ovládnán schématem metafyzického plánu. Vnější vztahy se realizují a probíhají podle (skrytého) plánu boha, přírody, anebo historie. Člověk a společnost jsou tímto plánem determinováni. Lidské úsilí nemůže spočívat v tom, aby vnašelo do

světa vnějších vztahů řád orientovaný humanistickými hodnotami, nýbrž v tom, aby bylo v souladu s prozřetelností boha, přírody, nebo historie. Teologická, naturalistická a historická metafyzika přinesla do úvah o vnějších vztazích fatalistické přesvědčení o podstatné nezměnitelnosti průběhu každé individuální i kolektivní lidské činnosti, zejména přesvědčení o tom, že cíle a budoucnost světa jsou předem pevně stanoveny.

II. Svět jako rovnováha sil

Zatímco koncepce světa jakožto logického plánu chápe určující síly světového osudu jako objektivní a mimolidské, koncepce rovnováhy zdůrazňuje význam subjektivního zasahování člověka a lidských institucí. Svět a jeho sociální a politické vztahy mezi národy a státy nejsou predestinovány žádnou vnější nutností, ale podléhají aktivnímu jednání lidí, zejména politické vůli vládařů a vynikajících příslušníků elit. Teorie mezinárodní rovnováhy sil se rozvíjela od XVII. století, ale dosáhla vrcholu ve století XVIII. Mezinárodní svět je chápán jako stav rovnováhy vzájemně se paralyzujících mocí, přičemž za prvky moci byly postupně pokládány nebo zdůrazňovány schopnosti politiků, bohatství země, vojenská síla, věda a technika atd. Sám pojem rovnováhy sil prošel mnoha modifikacemi, jak je představují teorie o statické, dynamické, adaptivní, oscilující rovnováze.

III. Svět jako organizace

Tato koncepce světa mezinárodních vztahů usuzuje rovněž, že mocenská struktura světa není nijak předem pevně dána, ale že svět může být upraven a zorganizován podle lidských záměrů, zejména širokým praktickým užitím trvalých dohod zúčastněných stran, na základě společných zájmů účastníků vnějších vztahů. Wright zařazuje do této koncepce především rozmanité mezinárodní pacifistické snahy a hnutí, jejichž cílem je odstranit nebezpečí mezinárodní anarchie a zvláště. Mezinárodní organizace světa není totožná s jeho organizací nadstátní, nýbrž je spíše analogická volné federaci účastníků, kteří dobrovolně vstupují do dvoustranných nebo multila-

terálních závazků v rámci mezinárodní organizace, ponechávající si přitom volnost rozhodování o všech otázkách, jež se týkají jejich suverenity.

IV. Svět jako společenství

Tato koncepce mezinárodních vztahů požaduje vytvoření mezinárodní jednoty světa na základě principu bratrství lidí, spojených stejnou morální vírou, stejnou ideologií nebo stejným základním lidským postavením. Do této koncepce řadí Wight jak náboženské, tak socialistické názorové představy o uspořádání mezinárodních vztahů, bez ohledu na jejich obsahovou a konkrétně historickou různost.

Posuzování vlivu vědy a jejího technického použití pro řešení problémů mezinárodních vztahů je z hlediska různých koncepcí světa odlišné. Koncepce založené na zdůrazňování morálních hodnot nebo metafyzického plánu, mohou pohlížet na vliv vědy a techniky indiferentně, protože věda a technika je jenom subordinovaným činitelem vývoje, zatímco činitelem rozhodujícím jsou metafyzické a morální hodnoty. Nicméně toto zjištění je podřízeno požadavkům Wrightova schématu a nepraví nic o konkrétních koncepcích úlohy vědy a techniky ve světě mezinárodních vztahů v reálných názorech na uspořádání světa.

Stejně všeobecně je možno říci, že koncepce světa mezinárodních vztahů jako rovnováhy sil, nebo jako organizace považují vědu a techniku v jejich mezinárodních rolích za prvořadý faktor světového vývoje, avšak se stejnými výhradami, že pojetí vlivu vědy a techniky v jednotlivých konkrétních koncepcích musí být zkoumáno historicky.

Sociální, političtí a ekonomičtí teoretikové buržoazie XIX. století se zabývali problémem prvků a podmínek vnějších vztahů v rámci širší teorie společnosti. Zakladatel pozitivistické sociální filosofie a sociologie Auguste Comte usuzoval, že průběh vnitřních i vnějších dějin mezilidských vztahů je podřízen univerzálnímu zákonu pokroku společenského vědomí. Neustálé zdokonalování lidského poznání, praxe a morálky povede podle

jeho přesvědčení k vytvoření harmonické společnosti, jež se bude řídit zásadami „pořádku a pokroku“. Věda (a rozvoj techniky) bude mít v tomto pokrokovém vývoji směr k univerzalizmu — jehož prvním stupněm bude vytvoření evropského mírového komitétu nejmocnějších států — značný význam, neboť bude ve službách ideje všeobecné humanity zajišťovat materiální i duchovní podmínky sociálního konsensu. Mezinárodní řád bude založen současně na racionální vládě „pozitivní filosofie a vědy“ i na faktickém panství průmyslníků a bankéřů, kteří vytvoří alianci s duchovní mocí mudrců a věleknůž pozitivismu.

Jiným teoretickým obecným schématem, jež mělo platit pro mezinárodní svět, je Spencerův „zákon vývoje“ — tj. aplikace evolucionistických idejí na oblast společenského života a veškerých jeho vztahů. Spencerova teorie mezinárodních vztahů má přímý vztah k problému role vědy a techniky, protože tvrdí, že vývoj každé společnosti směřuje k industrializaci a ke změně veškerých vnitřních i vnějších sociálních struktur. Kapitalistický průmyslový stát je předobrazem budoucího uspořádání mezinárodních vztahů. Primitivní organizované společnosti založené na militarismu ustoupí v budoucnu obchodně výrobní organizaci států, mezi nimiž namísto válek a jiných násilných konfliktů převládne „mírová“ obchodní a výrobní konkurence. Tím, že se změně formy sociální existence v tom smyslu, že bude ponechán volný průběh individuálnímu soutěžení jednotlivců i států, budou odstraněny nacionální přehrady a překážky a vznikne světový řád mírové průmyslové společnosti, v níž státy budou mít pouze podřízenou roli.

Spencerova evolucionistická koncepce světa plně odpovídala tehdejší situaci i cílům kapitalistické třídy v Anglii a v Americe, neboť nejenom osvětlovala původ, průběh a poslání kapitalismu pomocí „univerzálního zákona přírodního vývoje“, ale zdůvodnila také, proč bohatí a chudí jsou „přirozeně“ tím, čím jsou.

Jak Comtův „zákon univerzálního pokroku“, tak Spencerův „zákon univerzálního vývoje“ jsou encyklopedickým pokusem vyjádřit ideologii i praktické zájmy vládnoucí politické třídy v jediné

všeobsáhlé a vševysvětlující „vědecké“ teorii, jež líčí celý dějinný průběh vnitřních i vnějších sociálních vztahů jako monumentální příběh, vrcholící všeobecným a předem filosoficky zjištěným happy endem. Nicméně kromě tohoto zřejmého, i když zahaleného ideologického obsahu prvních zakladatelů buržoazní sociologie, oba teoretické systémy představují nesporný pokrok v poznání specifčnosti sociálního i v poznání jeho vnitřní i vnější členitosti. Comte a Spencer, jako ostatně převážná část ideologů a teoretiků rozvíjející se buržoazie, jsou proniknuti optimistickým přesvědčením o nezadržitelnosti pokroku, který se manifestuje v dějinném vývoji člověka, v tom, že stále uvědoměleji a účinněji zasahuje do světa přírody i do světa společnosti. V klasických sociologických teoriích vzestupující buržoazie je ovšem role vědy a techniky ve svém vlivu na sociální interakce chápána ještě jako nesamostatná složka lidského ducha, v jehož civilizačních dílech poznáváme působnost univerzálního zákona. Ještě není poznána věda a technika jako zvláštní funkce lidské praktické činnosti, ani její souvislost s třídní strukturou své sociálně ekonomické formace.

■

Technika jakožto praktická aplikace teoretického poznání v lidské produktivní činnosti hraje v marxistické teorii společnosti prvořadou úlohu. Technické výrobní síly jsou chápány jako základní činitel způsobu výroby a zprostředkovaně jako základ všech sociálních vztahů. Marx (*Bída filozofie*, vyd. 1847) výslovně zdůrazňuje, že lidé tím, že získávají nové výrobní síly, mění svůj způsob výroby, svůj způsob života a veškeré své sociální vztahy. Větrný mlýn produkuje společnost s feudálem, parní mlýn produkuje společnost s průmyslovým kapitalistou. Souvislost stavu techniky (a úroveň vědy) s širšími sociálními vnitřními i vnějšími vztahy je dána v tomto schématu prakticko-teoretických souvislostí:

technika => souhrn produktivních sil
=> systém výroby => systém výrobně vlastnických vztahů => sociální třídy a třídní boje => politicko-antagonismus.

Politické antagonismy tříd jsou svou povahou mezinárodní, protože sama ekonomická podstata tříd má mezinárodní

platnost. Výrobní síly, technika a věda jsou mohutné páky sociálního pokroku společnosti, a tým i činitelé budoucího mezinárodního osvobození práce, avšak nejsou činiteli samostatnými. Přes jejich relativní autonomii zůstává faktem, že se uplatňují ve své kvantitativní a kvalitativní účinnosti ve specifických podmínkách třídní společnosti, v podmínkách třídní politiky, jež rozhoduje o způsobech jejich rozvoje a použití.

Marxismus odhalil vzájemné vztahy mezi stavem ekonomicko-sociálních poměrů a stavem technické aplikace věd ve výrobní a společenské praxi. Rozvoj vědy a techniky může sloužit různým politickým a sociálním cílům. Sami nositelé technického a vědeckého pokroku, dělnická třída a inteligence s ní spjatá, jsou však svazování mnohostranným útlakem a odcizením ve světě, v němž práce a vlastnictví výrobních prostředků jsou odděleny kapitalistickými institucemi. Třída kapitalistů vytvořila sociální systém, jehož původním základem je mohutný rozvoj výroby, techniky a vědy na podkladě zproletarizování a vykořisťování mas. Kapitalistický systém vlastnictví a výroby nemůže však vyřešit ani své vnitřní, ani své vnější rozpory: věda a technika zůstávají přes svůj další mohutný pokrok ve svých funkcích omezeny rámcem třídní vykořisťovatelské společnosti.

Jak marxismus, tak i liberalismus a jeho novější modifikace hodnotí vliv vědy a techniky na budoucnost sociálních vztahů optimisticky. Marxistická teorie vyšší fáze komunismu, stejně jako novoliberalistická teorie společnosti přebytku jsou založeny na předpokladu technického a vědeckého pokroku, který umožní uspokojit plně základní i sekundární lidské potřeby v masovém měřítku. Avšak zatímco novoliberalistické teorie ekonomického růstu a společnosti přebytku věří, že je možné dosáhnout relativní a univerzální sociální harmonie při zachování třídní nerovnosti (a eventuálně národní nerovnosti v mezinárodním měřítku), marxistická představa o plném využití vědy a techniky ve prospěch lidstva je vázána na splnění všeobecného předpokladu plného jejich uplatnění, na vítězství socialistické revoluce, jež teprve učiní přechod národů k beztřídní komunistické světové společnosti možným.

Zatímco marxismus a část nemarxistických teoretiků společnosti si podržuje optimismus, pokud jde o vliv vědy a techniky na perspektivu života člověka v jeho vnitrosociálních i mezinárodních vztazích, část západoevropských a amerických sociologů a jiných sociálních teoretiků je pesimistická. Zejména psychologicky a psychoanalyticky orientovaní západní sociologové domnívají, že pokrok vědy a techniky není jednoznačně přijatelný z hlediska autentického, přirozeného člověka a jeho společnosti.

Již F. Tönnies vyslovuje na přelomu století mínění, že věda a technika jakožto jednostranná projekce racionality do sociálních vztahů ničivě působí na tradiční, organické určení člověka. Věda a technika jsou projevy spekulativně analytického rozumu, který boří veškeré přirozené, bezprostřední a intimní lidské svazky a nahrazuje je svazky umělými, založenými na racionální kalkulaci a racionální manipulaci člověka. Místo původní družnosti se prosazují vztahy výměny a smlouvy, rodina je zatlačována a deformována státem, patriarchální hospodaření je zničeno kapitalistickou ekonomikou, vlastnictví půdy je ničeno vlastnictvím peněz, vesnice je zničena městem, tradiční zvyky a mravy ustupují zákonům a legálním nařízením, „přirozená“ společnost ustoupila civilizaci vyrostlé z manipulované vědy a techniky. Tönnies (*Gemeinschaft und Gesellschaft*) popisuje ve svých termínech růst kapitalistických racionálních vztahů a identifikuje je s odsouzením, ale nutným vývojem lidstva jako celku.

O několik let později americký sociolog W. F. Ogburn vytváří teorii, která podobně jako teorie Tönniesova pesimisticky hodnotí vliv technické a vědecké civilizace na lidské sociální vztahy. V teorii „kulturního zaostávání“ se Ogburn snaží prokázat obecnou platnost teze, že vývoj společnosti je nepřetržitým proudem marných pokusů člověka přizpůsobit se pokroku vědy a techniky. Věda a technika je nejprogressivnějším prvkem stále rychlejším rytmem probíhajících sociálních změn. Přitom pokrok technickovědecké civilizace je rychlejší než proces postupné kulturní adaptace člověka a společnosti novým podmínkám. Nepřirozený život ve velkých městských aglomerátech,

ztechnizování všech forem sociální interakce, široké rozšíření prostředků masové komunikace, pronikání technických aparatur do všech oblastí činnosti a života člověka, neustálý rytmus míru a váleek atd., to vše jsou nové civilizační podmínky, jimž se člověk stále nepadněji přizpůsobuje. Stále nepřeklenutelněji se rozvíří propast mezi technickovědeckou civilizací moderní společnosti a lidskými kulturními schopnostmi a dispozicemi přežít. Každý pokrok vědy a techniky zhoršuje lidskou situaci, podkopává fundamentální podmínky sociální existence v měřítku národním i mezinárodním a vede ke zločinu, sebevraždě a vzájemnému ničení.

Věda a technika jsou líčeny jako osamostatniviší se část sociální existence člověka, jako zrůdně se rozbujeví prvek lidského spekulativního rozumu, který se postavil proti původním instinktům žít v přirozených podmínkách.

Pesimistické závěry podobného druhu nacházíme hojně v rozmanitých sociálních a technických utopiích a kontrautopiích naší nedávné i současné doby. Tak zesnulý historik a romanopisec H. G. Wells ve svém filosoficko-sociálním spisku *Rozum v koncích* (Praha 1948) líčí podstatu hlavního rozporu naší doby jako protiklad mezi běsněním rozpoutané vědy a techniky a zaostávající lidskou bytostí. Elementární síly, které člověk uvolnil, se postavily proti němu a lidstvo nemá již sílu, aby tyto síly kontrolovalo. Rozumu nastává konec, nejenom ve smyslu interkontinentální nukleární katastrofy, kterou člověk může přivodit, ale také v tom smyslu, že člověk je překonán jako bytost. Jeho biologické a psychologické dispozice se již nemohou zmocnit svých civilizačních podmínek. Člověk ustupuje jakožto druh a jeho budoucnost je, jak píše Wells, být domácím zvířetem u „nadčlověka“.

Veliké množství románových a filosofických vizí na téma vliv vědy a techniky na perspektivu lidstva a jeho vzájemných vztahů přímo koreluje skutečným převratným krokům rozvoje vědy a techniky v moderních společnostech. Janusova dvojaká tvář technické civilizace, tvář, která na jedné straně slibuje přebytek a blahobyt a na druhé straně zkázu a zánik, se obrací do literatury a sociální kritiky v jednotlivých peripetiích vývoje meziná-

rodních vztahů, zejména tehdy, když se zřetelně rysují možnosti mezinárodního konfliktu, nebo mezinárodního mřové kooperace.

Mezinárodní vztahy jsou stále málo probádanou oblastí. Jak v jejich praxi, tak v jejich teoretické analýze stále převažuje pragmatická, empirická úvaha. Mnoho teoretiků se dopouští chyby — píše Raymond Aron — tím, že přistupují ke studiu oblasti mezinárodních vztahů a jejich podmínek a činitelů se snahou, nalézt v nich ekvivalent sociálního systému. Avšak originalita mezinárodních vztahů je v tom, že neprobíhají v systému, který by byl analogický nebo dokonce identický s občanskou politickou společností.

Specifičnost vnějších vztahů mezi sociálními systémy je v tom, že žádný z partnerů nemá monopol na násilí a na bezpodmínečný tlak proti ostatním, jak tomu je v sociálním systému a v jeho privilegované státní formě. Mezinárodní vztahy nekonstituují sociální systém ve smyslu vztahů interních, a proto hlavním problémem mezinárodních vztahů není válka, ale mř.

Normálním jevem vnějších vztahů mezi sociálními systémy je podle R. Arona konflikt. V dosavadních tradičních předindustriálních společnostech byl mezinárodní konflikt (jehož rozsah a formy určoval výrazně stav vědy a techniky dané doby a místa) nástrojem k dosažení ekonomického vlivu a bohatství. V soudobých industriálních společnostech však mezinárodní konflikt jakožto instrument získání kolektivního bohatství pro vítěze ztratil svůj smysl, neboť ekonomické zisky, jež by bylo možno docílit válkou (například získání surovin, nebo ztrocení obyvatelstva k námezdní nebo bezplatné práci pro vítěze), jsou směšné ve srovnání se zisky, jež jsou dosažitelné moderní organizací a řízením společnosti.

Aron patří již k oné generaci neoliberalních sociologů, která je fascinována optikou nových možností kapitalistické formy industriální společnosti „blaho-bytu“. Nevidí již v technice a vědě osudový nástroj sebezničení civilizace, ale prostředek pozitivního udržení kapitalistického sociálního systému. Přesto však ani Aron nepřisuzuje vědě a technice autonomní funkci, jež by automaticky vedla k ekonomickému rozkvětu a sociální sta-

bilitě. Mezinárodní konflikt nevyplývá živelně z existence třídních sociálně ekonomických systémů, ani z rozpoutané techniky, ale jeho možnost koření v iracionálních momentech rozhodování politického vedení.

■

Snad nejvýrazněji se projevuje přesvědčení o integrujícím působení vědy a techniky a o jejím mohutném vlivu na vnější vztahy sociálních systémů v teoriích konvergence industriálních společností.

Konstruktéři teorií industriální společnosti obyčejně poukazují na dvě protikladná klasická řešení problémů sjednocení světa: na Comtovu vizi pozitivní společnosti a Marxovu vizi vyšší fáze komunismu, a připomínají, že obě koncepce jsou inspirovány společným otcem sociologie a socialismu, Saint-Simonem. A protože Saint-Simon byl socialistický utopista, kvalifikují obě dvě řešení jako sociální utopie.

Teorie konvergence industriálních společností mají mnoho módních odstínů a modalit. Jejich společným jmenovatelem je víra ve více méně samočinné fungování výrobních sil ve fázi nové průmyslové revoluce. Industriální společnosti jsou společnosti plně rozvinuté tak, že jsou schopny mechanismem své produkce a jejího sociálního klimatu zajistit masový vysoký životní standard — a tím zmenšit sociální tlak uvnitř systému na minimum. To je názor protikladný dříve hojně šířenému mínění mezi západními teoretiky, že rozvoj technické civilizace zvyšuje sociální a politické napětí. Dva hlavní typy industriální společnosti jsou typ americký a typ sovětský, přičemž v prvním údajně převažují prvky demokratismu, v druhém prvky plánování a dirigismu.

Teorie industriální společnosti — ať již tvrdí, že existuje jeden, dva, nebo více typů industrializace, má svůj ideologický smysl v tom, že je zaměřena proti marxismu jakožto doktríně desintegrace světa. Marxismus prý tvrdí, že ve svém vývoji se socialistická společnost stále více vzdaluje od společnosti kapitalistické, zatímco industriální vývoj spatřuje úzce s pokrokem vědy prokazuje opak: socialismus a kapitalismus se stále více sbli-

žují, politické a ideologické rozdíly mezi oběma sociálně ekonomickými systémy ztrácejí svůj smysl a vliv, zatímco reálný průmyslový a vědecký růst tím, že řeší hlavní otázku doby, totiž zajištění masové spotřeby a růst životní úrovně, oba systémy postupně sblížují a vedou ke konečné fázi.

K tomu je možno říci, že za prvé marxismus nehlásá žádnou tezi o absolutní divergenci socialismu a kapitalismu, nýbrž tezi o třídně politickém antagonismu obou soustav, jež nepřestává být potvrzována reálnou mezinárodní situací. Za druhé pak jevy konvergence se týkají jen některých stránek sociálního života, a to ne vždy podstatných, zatímco v základních otázkách třídních vztahů, charakteru politické moci a způsobu výroby a vlastnictví se konvergence neprojevuje.

To je ostatně i předmětem námitek a diskusí uvnitř kruhu teoretiků konvergence. Upozorňuje se především na fakt, že jednotlivé společnosti vstupují do procesu industrializace v různých časových intervalech, a to s odlišnými a specifickými sociálními, kulturními a politickými tradicemi. Tyto tradice související s celkem kulturního dědictví se vždy nesmazávají a nemizejí, ale v některých případech (Japonsko) se houževnatě udržují a vtiskují industriální společnosti zvláštní pečť. Každá společnost, jak se domnívá G. Moore, vstupuje do procesu industrializace s vlastním systémem kulturních a sociálních institucí a každá je nucena vypracovat vlastní způsoby zvládnutí napětí mezi výchozím a konečným stavem své industrializace (*Tension Management System*).

Okolnost, že v „industriálních společnostech“ různého typu se objevují jisté podobnosti a analogie, například v sociálním chování (odcizení, deviace, patologické sociální chování apod.) může být způsobena různými příčinami a tyto jevy mají pravděpodobně jiné sociální obsahy a jiné motivace.

Kromě toho teorie „industriální společnosti“ je založena na předpokladu, že přechod od tradiční vývojové fáze k fázi technicko-průmyslové civilizace může být proveden ve všech společnostech bez revolučních zvrátů „pokojnou“ kapitalistickou cestou. Zatím však ve velké většině zemí světa, zejména v zemích afrických

a asijských, pozorujeme, že přechod k novému typu společnosti se neobchází bez sociálních explozí, namířených proti kapitalismu a kolonialismu.

■

Vliv vědeckého a technického pokroku na mezinárodní vztahy je nesporný a zjistitelný ve všech jejich oblastech. Široké využití výsledků vědy, techniky a moderní průmyslové produkce mělo v posledních desetiletích za následek, že všechny dimenze vnějších vztahů mezi sociálními systémy se podstatně zkrátily. Vývoj vědy způsobil, že se především výrazně rozmnožily a prohloubily mezinárodní kontakty, ekonomické, politické a ovšem i teoretické a ideové. Zároveň s tím se ovšem změnil význam všech sociálních konfliktů v tom smyslu, že konflikty přestaly mít lokální význam a svými důsledky zasahují do celkové mezinárodní situace a konstelace sil.

Všechny otázky vnějších vztahů mezi různými společenskými systémy a státy se koneckonců soustřeďují ke klíčovému problému mezinárodní jednoty, jejímž rubem je mezinárodní anarchie a konflikt. Všechny teorie vnějších vztahů se vyrovnávají s problémem mezinárodní jednoty v souladu se širším světonázorovým, a tedy ideologickým hlediskem, na němž jsou založeny. Každá teorie mezinárodních vztahů a každá teorie sociálního významu vědy a techniky obsahuje a bude obsahovat ideologické prvky, pokud bude společnost rozdělena třídní nerovností. Tyto ideologické prvky mohou být ve zmíněných teoriích „obsaženy“ výslovně, nebo skrytě. Zároveň však přítomnost ideologických prvků v teoriích sociálních systémů a jejich agregátů neznamená a nikdy neznamenala absolutní nepřítomnost kognitivního obsahu dané teorie. Věci nejsou takové, že by marxistická teorie společnosti byla absolutně pravdivá ve smyslu gnoseologickém a nemarkistické teorie ve stejném smyslu absolutně falešné. Marxistická koncepce společnosti a jejích mezinárodních implikací je podle našeho mínění z á s a d ň správná, nikoliv proto, že všechny její tradiční teze jsou vědeckým popisem každé skutečnosti, ale proto, že tato koncepce je teoreticky a ze-

jména metodologicky nejadekvátnejším východiskem ke studiu a pochopení společnosti.

Myslím, že tomuto duchu vědecké teorie a metody neodpovídá jednostrannost, s kterou i někteří socialističtí teoretikové přistupují k otázkám významu a vlivu vědy a techniky na vnitrosystémové a mezisystémové vztahy. Představy o tom, že vědeckotechnická revoluce proběhne v naší společnosti právě tak, jak to má — podle názoru některých autorů — odpovídat vžitým představám dogmatického myšlení, jež lpí na určitém stavu marxistické teorie, ale neosvojuje si kritického ducha Marxovy metody, jsou liché.

Věda a technika nejsou zcela autonomní faktory, které působí na sociální vztahy zvenčí, ale také nejsou instrumenty dějinné prozřetelnosti „nevyhnutelného pokroku“. Pokrok vědy a techniky je „nevyhnutelný“ jen v nejobecnějším a nejabstraktnějším smyslu a ještě pochybnější je ovšem představa, že vývoj vědy a techniky musí za každých okolností působit ve prospěch socialismu.

Právě okolnosti a podmínky, za nichž věda a technika mohou účinně působit, jsou nejdůležitějším problémem vědecké diskuse o tomto předmětu. V mezinárodních vztazích bude působit věda a technika vždy jako činitel moci ve prospěch toho, kdo porozumí, jakým způsobem ji nejúčinněji používat. Baconovské heslo o tom,

že vědění je moc, je právě tak pravdivé jako banální. V mezinárodních vztazích jsme denně svědky toho, že zaostali, nekulturní, nevědečtí, netechničtí jsou bití a jsou donuceni vyrovnávat koeficient své zaostalosti obětmi na své životní úrovni a na svém životě vůbec.

Internacionální povaha vědy a techniky změnila a stále mění v rychlém tempu způsoby života všech národů a tříd a klade do popředí nové a předtím neznámé otázky, na které nebyly odpovědi ještě nalezeny.

Změny v životě společností, umožňované rozvojem vědy a techniky, jsou však ve všech případech zprostředkované sociální praxí, tj. celým systémem ekonomického a politického režimu společnosti. Ve vztazích mezi sociálními systémy se pokrok vědy a techniky buď paralyzuje v jejich konfliktech, anebo násobí v případech mírové kooperace.

Věda a technika umožňuje v současné fázi svého vývoje i malým státům vykonávat podstatné a v některých případech nepostradatelné funkce při zabezpečování širších cílů, které přesahují rámec státní společnosti. V tomto smyslu takový stát, jako je ČSSR se svou vyspělou a tradicemi bohatou technikou i některými vědními obory, může sehrát velmi významnou úlohu v dějinném procesu socialistické přeměny světa.